

AZ ÚJ MAGYAR IRODALOMSZEMLÉLET

ANÉLKÜL, hogy illetéktelen igény jogosultságát ismernék el a tudománnyal szemben, számolnunk kell azzal, hogy a tudománynak megvannak a maga hatásai a társadalom, a nemzet szellemi életére: nemcsak a közfelfogás hat rájuk, hanem ők is befolyásolják a közfelfogást, Ők is hozzájárulnak annak az általános szellemi légkörnek az összetételéhez, melyben a társadalom, a nemzet élete folyik, törekvések megérlelődnek és egyszer tetté válnak. Különösen a történelmi tudományokban erős ez a közszellemformáló erő s köztük nem utolsó sorban az irodalomtörténelemben. Ez a befolyás nem is annyira ismereti adatok szolgáltatásában áll, mint inkább általános belátások kialakításában, melyek képesek az értelem és az érzelmek közti út gyors és könnyű megtételére. Ebből a szempontból nézve, nem is annyira a tudományos kutatások tárgyi eredményei a fontosak; a tudomány céljáról alkotott felfogás és a módszer is csak közvetve bírnak jelentőséggel, annyiban, amennyiben nyomukban jön létre a tudomány anyagának általános szemlélete — az irodalomtörténelem körén belül az irodalomszemlélet. Mert ez válik aztán termékeny elemévé a társadalom-, történet-, nemzet-, általában életszemléletnek.

Ha a múlt századvég és a századforduló uralkodó irodalomszemléletének eredményeit vesszük számba, többek közt egy egészen meglepő felfedezésre bukkanhatunk. Ez az irodalomtörténelem, amely a legnyíltabban vallott nacionalizmusból táplálkozott s büszkén hirdette magát a magyar nemzeti irodalom történelmének, végeredményében jelentékenyen megcsökkentette a nemzet tudatában szellemi kincseinek állományát. Soha olyan szűk keretek közt a „magyar irodalom” nem látta a nemzet, mint akkoriban.

Ennek több oka is volt. Mindenekelőtt az a felfogás, hogy a nemzet irodalmához csak az tartozik, ami a nemzeti nyelven van írva. „Nyelvében él a nemzet!” Valóban, a nemzeti kultúrkinccs egyik legnagyobb kincse a nyelv. De vajjon ki lehet-e rekeszteni bármely nemzet irodalmából a humanizmus ragyogó emlékeit, írásműveket, melyeket olasz, német vagy magyar emberek írtak, olasz, német vagy magyar emberek olvastak, csak azért, mert szövegük latin? A századforduló irodalomszemlélete valóban ebben a hitben élt s nemcsak egyes írót, de egész műfajokat, sőt korszakokat zárt ki a nemzeti irodalom történetéből. A saját nemzetfogalmát és nacionalizmusát vetítette vissza

és abból szötte a rostát, melyen a régi századok irodalmát is átszítálta.

Ugyanilyen visszavetítés volt a másik irodalomszűkítő mozzanat is. A kor irodalmi ideálja, a népi-nemzeti klasszicizmus volt az a középpont, amely körül az irodalomszemlélet rendszerét kialakította. Az egész történeti múltat egyetlen olyan fejlődési folyamatként tekintették, melynek célja ennek a népi-nemzeti klasszicizmusnak a kivirágása volt. Nagyjában az volt a történeti jelentőség mértéke a múlt alkotásaira nézve is, mennyire hozhatók vonatkozásba ezzel az ideállal. Az egész irodalomszemléletet bizonyos exkluzív magyarosság jellemezte. Az elszigetelődő nacionalizmus már irodalmi érdemszámba ment, humanisztikus, univerzalisztikus törekvések ellenszenvet váltottak ki, a nyugati égtáj felé tekintető magyarok nemcsak a kortársak, de a múlt alakjai között is gyanúsak voltak ama legendás volgai lovas szemében, kiből a kor irodalomszemlélete megtestesült s kinek hívei elfeledték, hogy az igazi volgai lovasok annakidején maguk is szántszándékkal vágtak nyugat felé. Így aztán nemcsak az irodalmi hagyaték tekintélyes részét rekesztették ki a magyar nemzeti irodalomból, hanem a meghagyott anyag értékelésében is érvényesült ennek a szempontnak az értékcsökkentő hatása: kiváló alkotók és műveik értéke és jelentősége részesült szűkmarkú elismerésben csak azért, mert nem a népi nemzeti eszmények felé vezető ösvényen jártak s ugyanezért marasztaltatott el például egy egész rendkívüli jelentőségű század. Arról nem is beszélve, hogy ennek a szemléletnek a kedvéért mennyi erőszakot követtek el a történeti valóságon, ha jórészt akaratlanul is, elfogultságból eredő tévesen látásból. Számos esetben nem vették figyelembe és említetlenül hagyták a nagyon is határozott és öntudatos nyugati kapcsolatokat, az európaizmusnak, humanisztikus univerzalizmusnak tudatos törekvéseit, mozzanatokot, melyek nem-hogy terhelnék hordozóik lelkiismeretét, sőt inkább egyetemes jelentőségüket emelik.

Végül még egy vonását emelhetjük ki ennek a szemléletnek, mely hasonlóképpen kulturális birtokállományunk csökkentését idézte elő. Ezzel a szemlélettel, a nép-nemzeti jelszavával bizonyos popularitás járt együtt. Legnagyobb képviselője nyíltan hangoztatja, hogy az irodalmiság egyik bélyege az. A külön utakon járók homályban maradtak ilyen szempont mellett. A „mindenki számára érthetőség“ és a „nemzeti közszellem kifejezésének“ irodalmi kritériummá emelése nem engedte meg kivételes, merészen újító vagy nagyon kifinomodott alkotások méltó értékelését; de útját állták elismert nagyságok egyéniségében és műveiben rejlő finomabb és arisztokratikusabb elemek megértésének is. Köztudomású, hogy még a népi-nemzeti klasszicizmus eszményképének, Arany Jánosnak finom és bonyolult szellemi alkata is szegényesebb képet kapott a valóságnál a századforduló irodalomtörténetében, s például Bessenyei György írói értéke és jelentősége egyenesen hamis és igazságtalan megítélésben részesült. Ennek az irodalomszemléletnek a herbáriumába, mely egy merev rendszert követett, nem kerülhetett be a magyar szellem számos különleges szépségű virága.

A magyar szellemi flóra eme elszegényesítésére kell emlékeztetni azokat, akik nemzetiségünket féltik a modern irodalomtudomány „ide-

gén mérgétől... Mert az új irány érdemei közé tartozik az is, hogy a régi szűk kereteket kitágította, s magasabbra emelkedve, szélesebb körben és mélyebbre hatoló tekintettel foghatta át szemléletében irodalmunk múltját. Ilyenformán nemcsak eddig észrevétlenül maradt finomságokat vett észre, hanem magyarrá hódított eddig „nemzetietlennek.. tartott jelenségeket; más, korábban elszigetelten magyaroknak vélt jelenségeket pedig beillesztett az egyetemes európai fejlődésbe s ezzel az elődök által merő nacionalizmusból rájuk kendőzött provinciálizmust letörölve, helyreállította egyetemes jelentőségüket s felszínre hozta ismét azt a szándékot, mely hordozóikat és alkotóikat eltöltötte: az egyetemes európai műveltségben való részvétel szándékát.

De jegyezzük meg, hogy az új irány csak felhasználja a külföldi eredményeket, de az irodalomszemlélet átalakulása eredeti magyar kezdeményből indult ki és csak akkor csatlakozott a külföldi új irányhoz, mikor felismerte útjaik találkozását.

Ez a fordulat tudományos szempontból meglepően szerény helyen, egy középiskola (a budapesti II. kerületi állami főreáliskola) értesítőjében történt meg, közel a századfordulóhoz még, 1908-ban. „Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai.. címet viselte az értekezés és írója Horváth János volt. Az újítás oly egyszerű, mint minden igazán nagy és meglepő felfedezés. A páratlanul gazdag eredményt valósággal egyetlen varázsszó bővölte elő: az irodalmi tudat. Horváth János azzal a kérdéssel lépett a múlt elé, hogy a különböző korokban, a történeti fejlődés folyamán mikor mit tartottak maguk a kor gyermekei irodalomnak, milyen alkotásokat illettek az irodalmiság kritériumával. Nem saját kora felfogásának zárt köréből tette fel kérdéseit, nem erről, mint abszolút állásponttól ítélkezett afelett, hogy nemzeti irodalomnak fogadja-e el a múlt egyik vagy másik alkotását, hanem azt kutatta, milyen törekvések hevitették magukat a múlt alkotóit, milyen céljuk volt az írással és miben látták az írói feladatot ők maguk. Ezzel természetesen tüstént és egészen magától kitágult az irodalom köre a fiatal tudós szemléletében. Ez a metódus teljes elfogulatlansághoz segítette és felismerhette, hogy nemzetiség és magyarság alatt sem értették mindig változatlanul ugyanazt, legkevésbé azt, amit a XIX. század; beláthatta, hogy az irodalom fogalma is változott koronként, más és más cél vezette az író-nádat, tollat és nyomdagépet, s legfőképpen az válhatott szilárd meggyőződésévé, hogy a magyar irodalom mindig szoros és mélységes kapcsolatban állott Európával, a magyar irodalom az európai irodalom szerves tagja, egyik ága.

Célt tévesztenénk, ha kiszabott kereteink között részletes áttekintést akarnánk adni az egész modem magyar irodalomtörténelemtől, sokkal szemléltetőbben mutathatjuk be, hogyan tágította ki irodalomszemléletünket, hogyan hódított magyarrá eleddig „nemzetietlennek“ ítélt jelenségeket és hogyan kapcsolt be elszigetelten magyarnak tartott szálakat az egyetemes európai fejlődésbe, ha néhány feltűnő példát veszünk elemzés alá. A magyar humanizmusra és biedermeierre vonatkozó kutatásokat választjuk erre a célra. E két nagy európai mozgalom magyar ágának újabb szemléletét mutatjuk be.

A MAGYAR HUMANIZMUS irodalmának legfontosabb darabja és legnagyobb történelemírói teljesítménye Horváth János könyve: Az irodalmi műveltség megoszlása (1935). S hangsúlyt kell vetnünk a teljesítmény szóra. Mert egy-egy tudósnak már előtte is sikerült plasztikus és meggyőző portrét festeni a korszak egyes alakjairól vagy rövid és tömör jellemzést adni a kor egészéről, Horváth azonban az első, aki a teljes adatanyagot feldolgozza és úgy komponálja meg a fejlődés hatalmas ívének képét, hogy kidolgoz rajta minden részletet, ám az egész tisztavonalúságának sérelme nélkül.

Finoman bontja ki Horváth könyvének bevezetésében a humanizmus gazdag jelentéstartalmát lényegéből, a világiasságból. „A világi alapokra áthelyezkedő új műveltség — írja — . . . nemcsak a vallástól való függetlenedés értelmében jelentett világiasságot. Fogékonyságot ébresztett a valláson kívüli értékek, főképp az esztétikaiak: a forma, a stílus szépsége iránt, a vallásin kívül a „ szépirodalom“ számára tárt kaput, mûgondra nevelt. E formai, általában szépirodalminak minősíthető hozománya mellett eszmei, tartalmi pozitívumot is jelentett a humanizmus világiassága. A vallási közösségen belül, melyhez való kötelekeit közönyösen lazította, egy új, világi szempontú közösség eszméjét dajkálta és tudatosította: a nemzeti közösséget, a római patriotizmus nagy példája nyomán“. A mozgalom nemzetiességének különös fontosság jut Horváth szemléletében; ezen a ponton válik előtte a magyarországi humanizmus is valóban magyar humanizmussá. „S ha a humanizmus sokszerű tüneményében van oly mozzanat, melyet Mátyás világos céltudattal ragadott meg s ápolt a maga „nemzetállama“ érdekében, ez az kétségtelenül“.

De a mozgalom nemzetiességére már korábban lát jeleket, mint ahogy általában az egész mozgalom első nyomait is sokkal korábbi időkben fedezi fel, Nagy Lajos uralkodása alatt. A magyar előrenaissance mintaszerű, finom, termékeny elemzése során olyan eredeti nemzeti fejlődés szálait mutatja fel, mint amilyen a „rinascimento“ Itáliában volt, ahol a római hagyományok felelevenítését joggal érezték az ősi nemzeti múlthoz való visszakapcsolódásnak a középkori idegen, barbár iga lerázása után. Az ösztönzést természetesen a magyarság is olasz földről kapta, mint az egész Európa, s Nagy Lajos uralkodása már csak ezért is úttörő volt. „ő maga a mozgalom némely kezdeményeiről olasz földön szerzett tudomást, értesült európai kihatásainak kezdetéről is, de egészbenvéve megmaradt egy korábbi állomás, a lovagvilág kitűnő képviselőjének“. A renaissance szellem leghatározottabb első nyomait Küküllői Jánosnak a nagy királyról írt művében ismeri fel Horváth. Különösen kiemeli benne a világias szépség és tudományosság iránti érdeklődés, s bizonyos individualizmus és becsvágy mellett a hazaszeretnek új formáját. Ugyanezt a hazaszeretetet, mély és tudatos magyarságot hangsúlyozza Nagy Lajos személyiségében is, mely egészen más megítélés alá esik és mást, többet jelent az idegen eredetű királynál, mint elődeinél: „A magyar múlttal való történeti egyetértésnek szinte vérszerződészerű vállalása, a magyar történet egy dicső korszakának új fénybe öltöztetése, e korszak nagy magyar királyának (Szent Lászlónak)

eszményképül kiválasztása: mintha a nemzeti „újjászületésnek“ az olaszéhoz némiképp hasonló jelensége lenne, de még a lovagkor szellemében s az olasz példát nem utánozva szolgáljákig“.

Az első határozottan humanista jelenségek Zsigmond alatt tűntek fel. Ő maga is, egyénisége, tulajdonságai, hajlamai „a renaissance uralkodónak még nyers, kiképezetlen, tiszta céltudattal és akaraterővel meg nem fegyelmezett, kezdetleges típusára engednek következtetni“. S bár politikájával nyugat felé fordul és nemcsak bőséges érintkezése van a külfölddel, humanistákkal is, de udvarában is sok olasz él, magyarsága mindvégig erős és öntudatos, ápolja a magyar hagyományokat, s e tekintetben folytatója a Nagy Lajos idején megindult hazai fejlődésnek.

A következő korszaknak egyenesen ezt a címet adja Horváth: „A Hunyadiak magyar humanizmusa“. A két fogalom, magyarság és humanizmus, teljes kifejlődést és harmonikus összeolvadást ér el e korszakban. Apa és fiú politikai törekvéseinek és műveltségpolitikájának sugalmazója és formája a humanizmus, viszont már pusztán származásukkal és uralomrajutásukkal is a nemzeti felemelkedés képviselői és buzgó élesztői. „Maga e tény oly érzelmi forrásokra mutat vissza, melyek rokonsága az olasz renaissance nemzeti rugóival félreismerhetetlen.“ S amennyire a nemzetiesség újszerű jelensége Hunyadi János kormányzóságra, fiának pedig királyságra emelkedése, éppen annyira valódi renaissance-pályafutás mindkettőjüké: „a teljes ismeretlenségből az európai hírnév ormaira“.

A Hunyadiak-korabeli humanizmus minden olasz ösztönzés mellett is, eredeti magyar jellegének legfőbb biztosítója Vitéz János személyisége, ki ennek az egész nagyszabású korszaknak atyjaként tekinthető. Vitéz pedig nemcsak magyar ember volt, hanem telve nemzeti érzéssel, eleven magyar hagyományokkal, s legfőbb harcosa a nemzeti dinasztia eszméjének, bárha élete végén — tragikus fordulatként — kénytelen a nemzeti király ellen fordulni. „Az általa képviselt, itthon még elszigetelt műveltség — írja Horváth — valóban Európához szólt, európai színvonalon és modorban azonban magyar érdeket képviselt: európaiasította, nemzetközi figyelem tárgyává avatta a nemzetit, a magyart“. Ezzel a szellemmel telítette meg a kancelláriát és ebben a szellemben, ennek a szolgálatára küldte a magyar ifjakat az olasz egyetemekre, kik azután visszatérve munkásai lesznek a hazai humanizmusnak, s pedig sokkal nagyobb jelentőségű munkásai, mint a vendég olaszok. E szellem nyomozásában páratlanul éles tekintettel veszi észre Horváth a bizonyító adatokat. Általában rendkívül finom érzéke van a „kezdetek“ iránt, s ez képessé teszi az átmeneti állapotok idején összebonyolódó régi és új jelenségek határozott és tiszta szétválasztására. Tudós művészete a kibontakozások rajzaiban különösképen remekel, elemzése során teljesen meggyőző erővel jelennek meg előttünk a kibontakozó új szellem „szabad szemmel“ egyébként oly bizonytalan körvonalai is. Ezzel a képességével fedi fel a nemzetiség nyomait — mint például Janus Pannonius patriotizmusát — oly pontokon is, ahol nem mindenki venné észre. Ez a nemzeti szellem pedig hovatovább oly erős lesz

Mátyás udvarában, hogy nemcsak Beatrix királynőnek kell tanulnia magyarul, de a vendég olasz humanisták is befolyása alá kerülnek, így történik aztán meg, hogy a következő századok nemzeti történet-szemléletének alapjait olasz származású historikusok latin művei rakhatják le, melyek — valódi humanista módra — történetünket felmagasztalásul „elrómaiásítják“.

Mátyáskori műveltségünk eme humanista és nemzeti jellege oly erős, hogy a nagy király halála után sem megy veszendőbe, amikor pedig már nemcsak olasz, hanem német, cseh, lengyel befolyások is érvényesülnek. Vitéz Jánosnak a gyenge királyok mellett egyre nagyobb súlyúvá váló kancelláriája Mohácsig megőrzi egykori főnökének szellemét, sőt ez a szellem áterjed szélesebb rétegekre is, a köznemesség politikai tekintetben is előretörő tömegeire, s a „deákos magyarság“ hullámai ekkor kezdenek felfakadni, „hogy évszázadokra meghatározzák a világi magyarság irodalmi műveltségét és szükségleteit“. Ennek a szellemnek legfőbb képviselője, valódi megtestesülése Werbőczy. A kettős jelentőség — humanista és nemzeti —> szempontjából nézve, Horváth abban ismeri fel szerepét, hogy egyfelől a hazai jogot felemelte az írásbeliség korszerű színvonalára, másfelől pedig „humanista létére bizonyos nemzeties visszahatást indított meg a nemzetközi humanizmus ellen“. Sőt: a „barbár“ magyar hagyományok konzerválását, melyeket ugyan a római jog szemmel-tartásával rendszerez jogtudománnyá, de gondosan megőrizz, egyenesen humanista érveléssel menti: klasszikus analógiákra hivatkozik, a rómaiak konzervativizmusára. Ez az öntudatos nemzeti érzés, a nemzeti hagyományok tudós tisztelete — úja Horváth — csak a humanizmus közbejöttével s egyenest segítségével juthatott oly világos eszméltre, aminőt Werbőczy felfogásában mutat. „Hagyomány érvényesítésére csak most, a jó félszázad óta meghonosodott klasszikus divatú latinság ellenében nyílt alkalom, s irodalom és irodalmi nyelv elméleti kérdései iránt is csak ez új, humanista műveltség fejlesztette ki a fogékonyságot...“ Ezen a nyomon indul meg a nemzeti nyelv tisztelete és használata is ugyanebben az időben, tehát a latinos humanizmus közvetlen hatására, még a reformáció előtt.

Általában Horváth János szemléletében a mi szempontunkból, a nemzeti közszellem, történeti tudatosság szempontjából, az a legnevezetesebb, hogy a magyar humanizmus mozgalmát olyannak bizonyítja, amely egyfelől a kor legkorszerűbb és legmagasabb színvonalára emelte a magyar műveltséget, másfelől beolvasztotta e műveltségbe maradéktalanul, sőt meggazdagítva a magyar nemzetiséget és hagyományt. Vagyis megteremtette — nem először és nem utoljára — Európa és a magyarság harmonikus szintézisét.

A magyar renaissance jeles kutatója. Kardos Tibor első pillantásra meglepő, de aztán érvelése hatására annál meggyőzőbb felfogásában az eddig megvetett és kigúnyolt, közismert humanista nagyotmondás, nagyítás nyer egészen rendkívüli jelentőséget. Megteremti a fantázia erejével, a szellemi elszántság idealizmusával a Mohács felé hanyatló és Mohácsnál elpusztuló reális Magyarország helyébe a virtuális Magyarországot.

A „Magyar reneszánsz írók“ c. szemelvény-gyűjteményének (Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László 29. sz. 1934) bevezető tanulmányában fejt ki elméletét. A humanizmus magyarországi történetének rövid vázlatát folyamán felveti a kérdést, hogyan és miért terjedt e műveltség Mátyás halála után is. Azért — válaszol — mert „a Mátyás halálát követő süllyedésben a múlt nagyszerűségét megrögzítő humanizmus mentsvárrá lett. Ismeretes a humanizmus gyenge viszonya a valósághoz, amely miatt annyira kevésre értékelik a humanista kútfők hitelességét... Azonban a humanista ízlésű ember virtuális hajlamának nemcsak hátrányai vannak. Bármily szomorú valóságot úgy át tudtak alakítani, hogy végül is nem lehetett ráismerni: de ők vigasztalást találtak benne... A humanista ízlés terjedése nálunk virtuális életszemléletet alakított ki. A kezdőpont: Mátyás halála, mely apokaliptikus erővel rázta meg az egész nemzetet“. Egész hatalmas életműve veszendőbe megy és a nemzetre szörnyű megpróbáltatások szakadnak. Az új műveltség azonban tovább él a királyi kancellárián, s ekkor „leveleken, röpiratokon, történeti műveken, szájhagyományon és a magyar történelem szörnyű lefele vivő útján keresztül létrejön a Mátyás-legenda“. Erre épül fel a virtuális Magyarország, mely éles ellenképe a való jelennek, s ez fogja össze a magyarság egyetemébe a három részre szakított nemzetet. „Nem lehet kétségbevonni — fejezi be fejtegetéseit Kardos Tibor —, hogy a reneszánsz segítette lerombolni a valóságos Magyarországot. De az nélküle is bekövetkezett volna, mert a magárahagyott magyarság még középkori lélekkel sem tudta volna határaitól visszaverni a török embertengert. Így azonban ez az Európát fölrázó szellemi vihar nálunk is felszabadította a nemzet erőit. A közös csapás nyomán támadt közös büntudat, a közös szenvedés, a határokat széttörő nyelv, a magyarság történetének és jogi életének korpuszai és mindezekben kiteljesülve, mindezekről támogatva a Mátyás legendának az öntudatos magyarságot összefogó ereje adott az elveszett valóságos Magyarország helyett egy eszmei, virtuális Magyarországot. A virtuális ország legyőzhetetlen volt. A virtuális élet álomszerű, nagyszerű, Magyarország történetének szebbik része“.

Kardos egész koncepciója középpontjában pedig nagy renaissance királyunk alakja áll. Ugyannyira, hogy mivel Zrínyi Miklós gondolatvilágában és írásaiban virul ki legérettebben a Mátyás-eszmény, Zrínyit is a renaissance mozgalmához kapcsolja, jóllehet Zrínyi teljesen és tisztán a barokk embertípus képviselője. Igaz ugyan, hogy Kardos a barokkot a renaissance második szakának tekinti. Ez a felfogás azonban aligha állja meg a helyét. Az kétségtelen, hogy a két korszak között megvan a folytonosság, az összeköttetés; de ilyen kapcsolat minden egymásra következő mozgalom között fentáll. Ez a történeti fejlődés természetéből következik. A barokk ösztönzője azonban a reakció szándéka volt a renaissance-ra.

HOGY MIKÉPPEN KAPCSOL BE az új irodalomtörténelem elszigetelt, provinciális magyar jelenségeknek látszott mozgalmakat az európai szellem egyetemes áramlásába, arra kitűnő példa Zolnai Bélá-

n a k legújabbán megjelent tanulmánya az „Irodalom és biedermeier“ viszonyáról. Mint nem egy stíluselnevezés — barokk, gótika, rokokó, — a biedermeier is gúnynév volt eleinte, a múlt század 30-40-es éveinek egy szélsőséges és valóban kevésbé tiszteletreméltó típusát nevezték el így. Később aztán e típushoz közelálló művészeti stílusra is alkalmazták, s lassanként a gúny is kezdett enyhülni, mellyel kiejtették, de még mindig nem tekintették valami nagyon hízelgő jelzőnek: kényelemszeretet, kicsinyesség, álszenteskedés, pedantéria, filiszterség, érzelgősség: ezekkel a fogalmakkal volt összekötve. Csak az új történetészlelet nézett a mélyére a biedermeier fogalmának is, mint ahogy a barokkal vagy a gótikával megtette már. Ez az új szemlélet felismerte, hogy a mosolyogtató vagy ellenszenves jelenségek, illetőleg szűkkörűen használt stílus elnevezések mögött az egész korszellem igen igen komoly és mély áramai morajlanak, hogy az egykori gúnyt kiérdemelt tünetek szerves összeköttetésben vannak a közös korszellemben ragyogó és megrendítő mozzanatokkal; hogy tehát ezek a tünetek és mozzanatok mind ugyanannak a szellemi szubsztanciának a megnyilvánulásai. Ennek a belátásnak aztán, sajnos, az lett a következménye, hogy jobb híjján ezt az gúnyszót, illetőleg stíluselnevezést alkalmazták az egész korszellem megjelölésére. Azt kell mondanunk, sajnos, mert ezzel felidézték annak a veszedelmét, hogy avatatlanok előtt, kiknek fülében ezek az elnevezések a régi gúnnal tapadt értelmükben csengenek, az egész korszak rossz színben tűnjön fel, vagy pedig arra következtessenek, hogy az új tudomány a múlt „legszentebb hagyományait is kigúnyolja“. Jóllehet éppen ellenkezően áll a dolog: az új tudomány a régen kigúnyolt jelenségeket is megérti új szemléletében és a rosszhangzású névnek is megérdemelt tiszteletet szerez.

A biedermeiernek ez az „átértékelése“ minálunk egészen mostanig elmaradt. Zolnai Béla az első, aki a külföldi biedermeier-kutatók nyomán haladva mélyére néz a fogalomnak. A korszellem lényegét a rezignációban jelöli meg, mely alatt érti „azt a pesszimizmusában is megbékülő, cselekvésnélküli, nyugalomra áhító lelkeséget, amely a fölvilágosodásból és forradalmakból kiábrándult, a Szentszövetség abszolutizmusa alatt élő Európát jellemzi...“ íme így már egészen más csengést kap az annyit gúnyolt „nyugodalmasság“! S még inkább eltűnik a mosoly ajkainkon, ha tovább olvassuk a jellemzést, s elénk tűnik a megcsömörlött, megcsalódott, „művészetekkel, álmokképekkel játszó, mérsékelt szentimentális, de szívörömet és bensőséget áhító, páthoszt és szenvedélyt kerülő... moralizáló-vallásos és puritán, eszmény és valóság konfliktusában félreálló, kispolgári keretek között kielégülő, a barokk spirituálizmustól és a felvilágosodás racionalizmusától egyformán távolálló, a Megismerhetetlen elől visszahúzódó és mégis ideálokhoz-nemesülni, emberméltóságra-emelkedni törekvő, politikától irtózó és a tiszta esztétizmusra mégis képtelen, túlvilág és földiség között nyugalmat kereső, a romantika transzcendentálizmusát az elérhetetlenség szféráiba űző Polgár... A lemondás, az egyén beilleszkedése a világrendbe bizonyos melancholiát és tragikus színezetet ad ennek a borús optimizmusához ragasz-

kodó embertípusnak, anélkül, hogy a nagy összeütközések, a sors elleni romantikus föllázadás, a grandiózus elbukás lehetősége adva lenne a nyomasztó, a kirobbanni nem tudó atmoszférában. Az ember egyformán égi és földi lény; a Végtelen felé céltalan az út; az Ember nem azonos a világegyetemmel, mint a romantika képzelte, hanem: korlátok közé zárt paránya a Mindens égnek“.

Ezzel a biedermeier portréja egyszerre tiszteletreméltóvá és meghatóvá válik. Az örök emberi tragikum sötétlik fel rajta és a Végzet hatalma vonja rá méltóságát. Megszűnik a lelki alacsonyság szinonimája lenni. El tudunk képzelni biedermeier-nagyokat is. S amint Zolnai ebből a világnézeti magatartásból — a rezignált kompromisszumból, melyet az ember sorsszerű helyzetével köt, hogy egyáltalában elviselje az életet, — a biedermeier konkrét megnyilvánulásait levezeti és megérteti, olyan távoli és elütőnek tetsző jelenségek rokonsága válik nyilvánvalóvá, hogy a figyelmes olvasó szinte tetten érheti a világnézet, a korszellem születését, azt a folyamatot, amint az általános, alapvető szellemi keretek bizonyos közös irányba terelnek minden emberi tevékenységet és főként azoknak engednek utat, melyek abba az irányba könnyebben terelhetők. Ráeszmélünk eddig érthetetlennek vélt jelenségek magyarázatára a korszellemben, észrevesszük eddig elhanyagolt vonások nagy fontosságát és különös jellemző erejét s egész sereg mozzanatról most tudjuk meg, hogy — egészen meglepő módon bár, de kétségtelenül — a biedermeier tipikus megnyilatkozásai sorába tartoznak. Egyúttal láthatjuk azt is, hogy ez a korszak az erősen átmeneti korok egyike. Itt rendkívül közel vannak egymáshoz pár évtized mozgalmi — klasszicizmus, romantika, empire, biedermeier, Vormärz, romantizmus — és igen kívánatos volna viszonyukat tisztázni. Fejlődési kapcsolataikat pedig úgy vizsgálhatjuk legeredményesebben, ha a legelevenebb anyagon, az egyes írók fejlődésében—mely végigmegegy e stációkon — vesszük szemügyre. Akkor aztán abba a hibába sem esünk, hogy egy-egy gyermekét a kornak csak egyik vagy csak másik elnevezéshez ragasztjuk példaként, holott végigment ő ezen az egész fejlődésen a korrallal; sőt éppen ő hajtotta a fejlődést többi alkotó társaival együtt. S nem fogunk megütközni azon sem, ha biedermeier vonásokat fedez fel valaki egy romantikusnak hirdetett költőn: voltak neki biedermeier vonásai is vagy biedermeier korszaka életének. Nem szabad elfelednünk, hogy előbb van az élet és a jelenségek kusza és vad növevényként; az elmélet csak azután jön fogalmaival, hogy megérthesse. De csak akkor értheti meg, ha elég tág és elfogulatlan a pillantása.

A magyar irodalom számos jelenségét is ezzel a tág és elfogulatlan pillantással méri át Zolnai Béla tanulmányában. Vörösmarty és Petőfi példáján mutatja be, hogyan jelentkeznek az egyetemes európai korszellemnek olyan vonásai két nagy költőnk művészetében, melyeket eddig példa nélkül álló magyar sajtóságoknak tekintettek, vagy legalább is senkinek sem jutott volna eszébe a külföldi biedermeierrel rokonságba hozni. De ha magunkévá tesszük Zolnai leírását a biedermeierről, akkor nemcsak európaiságuk nyilvánvaló, — amire ők maguk egyébként tudatosan törekedtek, — hanem abban sem találhat senki

lekicsinylőt, ha biedermeier vonásokat fedeztünk fel arculatukon. Az ellenszenves csengés pusztán az elnevezés eredeti értelmének még élénk emlékezetéből származik. Ha kiterjesztjük a nevet egy tágabb fogalomra és a korszellem teljességére alkalmazzuk, — amint ez megtörtént a gótikával, melyen már senki sem érzi az eredetileg hozzá tapadt megvetést s ugyanez történt újabban a barokkal, — akkor nem ütközünk meg azon az állításon Zolnai tanulmányában, hogy Vörösmarty éggel-földdel gyötrődő rezignációja vagy Petőfi világnézete beleillik abba az általános korképbe, melyet a vele elégedetlenek a biedermeier gúnynévvel illettek egykor, kihasználva bizonyos sekélyes megnyilatkozásait alacsony szellemű gyermekeiben. Minden korszakban éltek nagyok és éltek primitív lelkek. Lehet valaki nagy a biedermeierkorban is. S a korszak valódi szellemét inkább a nagyok képviselik, az alkotók, hiszen ők teremtik meg, az ő élményeiből jön létre a szellemi élet felfogható valósága, — melyet alacsony lelkek is felfognak és magukban lealacsonyítanak, míg aztán öbennük valóban méltóvá válik a gúnyra és megvetésre. A korszak elnevezését pedig többnyire az elégedetlen új nemzedék teremti meg s éppen ebből a gúnyból fakasztva; a teremtő nagyokkal való kapcsolatának tudata később el is halványul, mert hiszen az ellene küzdő új tábor inkább csak a fogyatékoságokat emlegeti s végül úgy tűnik fel az egész korszak vagy mozgalom, mintha az egykorú nagyoknak — akik pedig megteremtették — semmi köze nem volna hozzá.

Az új történelemírásnak egyik érdeme az is, hogy ezt a ferde felfogást megszünteti, a történeti korok egységét helyreállítja, a köztudatban már merev képpé szikkadt szellemi életet fejlődéssé oldja fel, valódi és teljes benső alkatukat feltárja és igazi méltóságra emeli őket, amikor megmutatja, mi a szerepük az egyetemes emberi kultúra fejlődésében és hogyan vettek részt a részükül jutott idő feltételei közt abban az örök küzdelemben, melyet az ember ég s föld között folytat szellemének szabad és teljes kibontakoztatásáért.

Az új magyar irodalomtörténelem is ezt az utat követi. Azt kutatja, nemzetünk szellemének, fejlődésének egyes formáit milyen tulajdon szándékok hozták létre, milyen módon vette ki részét az egyetemes emberi kultúra életéből, hogyan fejezte ki abban önmagát. És bizonyára ez az út az, amely valódi és teljes nemzeti önismeretre vezet. Mert a legmagasabb, ahova önmaga megtartásával, sőt önmaga fentartásáért, nemzet eljuthat: az általános emberi.

JOÓ TIBOR